

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 26:1 (2021), SS. 201-223.

Makale Gönderim Tarihi: 14.03.2021 Makale Kabul Tarihi: 19.05.2021

Araştırma Makalesi

FARKLI LİTERATÜRLERDE FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN RİVAYETLERİNİN KULLANIMI

Saliha Türcan*

Öz

Kur'an'ın bütününe yahut sûre ve âyetlerin faziletinden haber veren rivayetler, başta tefsirler olmak üzere hadis ve ulûmu'l-Kur'an eserlerinde değişik bağlamlarda nakledilmiştir. Hicri üçüncü asırdan itibaren de bu rivayetleri toplama amacıyla Fezâilü'l-Kur'an adında müstakil eserler te'lif edilmeye başlanmıştır. Sözü edilen literatürlerde yer verilen fezâilü'l-Kur'an'ın kapsamı, fezâilü'l-Kur'an rivayetlerinin türü, muhtevası ve istihdam biçiminde farklılıklar söz konusudur. Görülen farklılıklarda değişik bilgi alanlarının temel yöntem ve bakış açılarının etkisi bulunmaktadır. Tefsirlerin aksine hadis, müstakil fezâilü'l-Kur'an ve ulûmu'l-Kur'an eserlerinde sened kullanımının değişen oranlarda yaygın olması ve mevzû rivayetlerin azlığı belli ölçüde sıhhat kaygısıyla hareket edildiğini göstermektedir. Yine tefsirlerden farklı olarak hadis ve müstakil fezâilü'l-Kur'an eserlerinde fezâilü'l-Kur'an'ın kapsamı Kur'an'ın bütününe veya sûre ve âyetlerin faziletinden haber veren rivayetlerle sınırlı tutulmamıştır. Bu eserlerde tefsir usûlü, tefsir tarihi ve Kur'an tarihine ilişkin bilgileri içeren rivayetler de fezâilü'l-Kur'an kapsamında nakledilmiştir. Ulûmu'l-Kur'an eserlerinde ise bahsedilen konular çeşitli başlıklar altında ele alınmış, fezâilü'l-Kur'an'ın kapsamı genişletilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Fezâilü'l-Kur'an, Rivayet, Ulûmu'l-Kur'an, Tefsir Literatürü, Hadis Literatürü.

The Use of fadhail al-Qur'an Narrations in Different Literatures

Abstract

The narrated materials that talk about the virtue of the whole of the Qur'an or of the surahs and verses are cited in different contexts in the works of hadith and ulûm al-Qur'an, especially the Qur'anic interpretational works (tafsirs). As of the third century of the hijra, separate works named fadhail al-Qur'an started to be written in order to collect these narrations. The fadhail al-Qur'an

Atıf: Türcan, Saliha. "Farklı Literatürlerde Fezâilü'l-Kur'an Rivayetlerinin Kullanımı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26:1 (2021): 201-223.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, sturcan.trcan@gmail.com ORCID: 0000-0001-5339-2560

included in the aforementioned literatures varies in terms of scope of fadhail al-Qur'an narrations, its type, content and employment sort. The basic methods and perspectives of different fields of knowledge have an effect on the differences observed. Contrary to the tafsirs, the widespread use of isnads in the works of the self-contained fadhail al-Qur'an and ulûm al-Qur'an and the scarcity of fabricated narrations indicate that they act with the concern of authenticity to a certain extent. And also, unlike the tafsirs, the extent of the fadhail al-Qur'an in hadiths and individual works of the Qur'an is not limited to the narrated materials about the virtue of the whole Quran or surahs and verses. In the works of hadith and separate works named fadhail al-Qur'an, the narrations related to methodology of tafsir and history of Qur'an are also included in the fadhail al-Qur'an. These subjects are handled under varied headings in the works of ulûm al-Qur'an. Therefore, the scope of fadhail al-Qur'an was not expanded in these works.

Keywords: Fadhail al-Qur'an, Narration, Ulûm al-Qur'an, Tafsir Literature, Hadith Literature.

Giriş

İslâmî literatürde "fezâilü'l-Kur'ân" tabiri, bir bütün olarak Kur'ân'ın veya bazı sûre ve âyetlerin faziletlerinden bahseden haberler için kullanılmaktadır. Söz konusu haberlerle ilgili "menâfi'u'l-Kur'ân",¹ "sevâbü'l-Kur'ân"² ve "havâssü'l-Kur'ân" tabirlerine de rastlanmaktadır. Bu tabirler genel anlamda Kur'ân'ın üstünlüğünü/faziletini bildiren rivayetler için kullanılmış olsa da anılan başlıklar altında nakledilen rivayetlerin muhtevaları farklıdır. Menâfi'u'l-Kur'ân ve sevâbü'l-Kur'ân tanımlamaları havâssü'l-Kur'ân'a daha yakındır. Havâssü'l-Kur'ân tabiri, temelde Kur'ân'ın şifa oluşu ve Kur'ân'ın zâhirî tefsirinin yanı sıra bâtını tefsirinin olduğu düşüncesine dayanır. Bu bağlamda havâssü'l-Kur'ân'ın çerçevesi genelde, Kur'ân'ın kendisini okuyan kişi için tedavi edici, koruyucu ve okuyanın dileğinin gerçekleşeceğini vurgulayan rivayetlerle çizilmiştir.³ Buradan hareketle havâssü'l-Kur'ân, Kur'ân'daki kelime, âyet ya da sûrelerin belli bir sırayla okunması ve yazılması durumunda niyet ve maksada uygun neticeler ortaya çıkaran özelliklerinden bahseden bir disiplin ve bunu içeren literatürü ifade etmek için kullanılmıştır.⁴ Çalışma literatürde "fezâilü'l-Kur'ân" kapsamındaki

¹ Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (b.y.: el-Heyetü'l-Misriyye, t.s.), 1/35.

² Bk. Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, t.s.), 2/1241.

³ Havâssü'l-Kur'ân'ın kapsamı ve fezâilü'l-Kur'ân'la ilişkisi hakkında detaylı bilgi için bk. İlhami Günay, *Bütün Yönleriyle Havâssü'l-Kur'ân* (Bursa: Emin Yayınları: 2016), 179-193.

⁴ Bk. Muhammed Eroğlu, "Havâssü'l-Kur'ân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/522

rivayetlerle sınırlandırıldığı için “havâssü'l-Kurân”a dahil edilen rivayetler çalışmaya konu edilmemiştir.

Kur’ân’ın bütününün veya bazı sûre ve âyetlerinin faziletinden haber veren rivayetler hadis ve tefsir eserlerinde yer aldığı gibi fezâilü'l-Kur’ân adıyla müstakil eserlerde de toplanmıştır. Söz konusu rivayetler ulûmu'l-Kur’ân’a dair eserlerde de “Fezâilü'l-Kur’ân” başlığı altında zikredilmiştir.⁵ Bununla birlikte literatürde fezâilü'l-Kur’ân’ın kapsamı, Kur’ân’ın bütününün veya bazı sûre ve âyetlerinin faziletine dair rivayetlerle sınırlı kalmamış, tefsir usûlü, tefsir tarihi ve Kur’ân tarihine ilişkin konuları içeren rivayetler de bu alana dahil edilmiştir. Eserlerinde fezâilü'l-Kur’ân rivayetlerine yer veren müelliflerin rivayetleri nakletme amaç ve yöntemlerinde de farklılıklar söz konusudur.

Çalışmamızın amacı, tefsir, hadis, ulûmu'l-Kur’ân ve müstakil fezâilü'l-Kur’ân gibi fezâilü'l-Kur’ân rivayetlerini aktaran farklı literatürleri fezâilü'l-Kur’ân rivayetlerinin kapsamı ve istihdam biçimi yönüyle mukayese etmektir. Mukayese her bir literatürde fezâilü'l-Kur’ân rivayetlerine yer veren ve literatürü temsil kabiliyeti yüksek olan eserler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu eserlerde fezâilü'l-Kur’ân’ın kapsamı, nakledilen rivayetlerin türü, müelliflerin rivayetleri istihdam etme amacı ve rivayetleri nakletme yöntemleri mukayeseye konu edilen noktalardır.⁶ Yapılan mukayese ile farklı bilgi alanlarının bir rivayet türünün

⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/120.

⁶ Ülkemizde genelde fezâilü'l-Kur’ân edebiyatı özelde de fezâilü'l-Kur’ân rivayetleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan Ömer Faruk Akpınar’a ait “Fezâilü'l-Kur’ân Edebiyatı” başlıklı makale, konuyu iki açıdan ele almıştır. İlk olarak Kur’ân ilimlerinden biri olması açısından fezâilü'l-Kur’ân’ı ele alan yazar, sonrasında fezâilü'l-Kur’ân’a dair yazılan eserler hakkında bilgi vermiştir. Çalışmanın hem kapsamı hem de konuya dair ulaştığı sonuçlar fezâilü'l-Kur’ân’a dair genel bilgilerden oluşmaktadır. Yine aynı yazara ait olan “İlk Fezâilü'l-Kur’ân Eserlerinden Bir Örnek: İbnu’d-Durays’ın Fezâilü'l-Kur’ân’ı” başlıklı çalışma ise adından da anlaşıldığı üzere İbnu’d-Durays’ın eserini tanıtan bir çalışmadır. Bu çalışmalardan başka Bayram Kanarya’ya ait “Fedâilü'l-Kur’ân Rivayetlerinin Sıhhati ve Bu Rivayetlerin Oluşturduğu Kur’ân Tasavvuru” ve Seyit Avcı’ya ait “Hadis Kaynaklarına Göre Kur’ân’ın Faziletleri” başlıklı iki çalışma da bizim çalışmamızın kapsam ve amacından bütünüyle farklı çalışmalardır. Hadis alanında yapılmış bir doktora tezi olan ilk çalışma, hadis eserlerindeki fezâilü'l-Kur’ân rivayetlerine hem muhteva hem de söz konusu rivayetlerin isnad analizleri açısından yaklaşmıştır. İkinci çalışma ise hadis eserlerinde yer alan fezâilü'l-Kur’ân rivayetlerini konuları açısından tasnif etmek ve rivayetlerin içeriklerini özetlemekten ibarettir. Yine Rıdvan Kara’ya ait “İbn Kesîr’in “Fezâilü'l-Kur’ân” Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri” adlı yüksek lisans tezi de İbn Kesîr’in söz konusu eserini tefsir usûlü açısından ele almıştır. Ali Bulut’a ait “Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın Kitâbu Fezâilü'l-Kur’ân’ı -Bir Kavram ve Eser İncelemesi-” adlı çalışmada ise, fezâilü'l-Kur’ân’ın kavramsal çerçevesi ele alınmış, Kitâbu Fezâilü'l-Kur’ân içeriğinde hususi anlamıyla Kur’ân’ın faziletleri işlenmiş ve Kitâbu Fezâilü'l-Kur’ân’ın genel içerik incelemesi yapılmıştır. Yurt dışında yapılan çalışmalardan Abdüsselam b. Salih b. Süleyman Cârullah’a ait “Fezâilü'l-Kur’ân’-il-Kerim” adlı çalışma ise Melik Suûd Üniversitesinde yapılmış bir master tezidir. Bu çalışmada fezâilü'l-Kur’ân rivayetlerini nakleden tefsir, hadis ve ulûmu'l-Kur’ân eserlerine yer veren bir bölüm vardır. Ancak

nakline kendi amaç ve yöntemleri bakımından nasıl etki ettiği gösterilmeye çalışılmıştır.

1. Hadis Eserlerinde Fezâilü'l-Kur'ân Rivayetleri

Fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri hadis eserlerinde çoğu zaman ilgili müstakil bab başlıkları altında nakledilirken bazı muhaddisler söz konusu rivayetleri farklı bağlamlarda oluşturulmuş başlıklar altında aktarmıştır. Fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine Buhârî (ö. 256/870) *Sahîh*'inde "Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân"⁷ başlığı altında yer vermiştir. Müslim (ö. 261/875) *Sahîh*'inde "Kitâbu's-salât" da muhtelif bablarda,⁸ İbn Mâce (ö. 273/888), "Kitâbu'l-Edeb" de Sevâbü'l-Kur'ân başlıklı babda,⁹ Ebû Dâvûd (ö. 275/888), "Kitâbu's-Salât"ın içindeki fezâilü'l-Kur'ân bablarında¹⁰ bu rivayetleri nakletmiştir. Tirmizî (ö. 279/892) *Sünen*'inde "Ebvâbu fezâilü'l-Kur'ân"¹¹ bölümündeki bablarda, Nesâî (ö. 303/915) ise *Sünen*'inde 'Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân' bölümünde tahrir etmiştir.¹² Dârimî (ö. 255/868) de bu

bu bölümde söz konusu literatürde rivayetlerin kapsamı, türü, müelliflerin rivayetleri istihdam etme amacı ve yöntemleri üzerine bir mukayese söz konusu değildir.

⁷ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr (b.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1422), 6/181.

⁸ Bk. Müslim b. Haccâc Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/543-566.

⁹ Bk. İbn Mâce, *Sünen*, 2/1241-1245.

¹⁰ Bk. Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd- Muhammed Kâmil (Beyrut: el-Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.), 2/582-600.

¹¹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 5/5.

¹² Bk. Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, thk. Hasan Abdul Mun'im Şelbî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 7/ 241-292. Bazı çalışmalarda Nesâî'nin *Sünen*'indeki bu bab dışında fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini içeren 'Fezâilü'l-Kur'ân' adında müstakil bir çalışmasından bahsedilmektedir. Bk. Ömer Faruk Akpınar, "Fezâilü'l-Kur'ân Edebiyatı", *İSTEM*, 9/17, (2011),182; Seyit Avcı, "Hadis Kaynaklarına Göre Kur'ân'ın Faziletleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 17 (2011), 539. Ancak Nesâî'ye nispet edilen söz konusu esere erken dönem kaynaklarda rastlanmamaktadır. Daha geç döneme ait olan Zerkeşi ve Süyûtî'nin eserlerinde, Nesâî bu alanda eser telif eden isimler arasında zikredilmiş ancak eserinin ismine ya da içeriğine dair bir bilgi verilmemiştir. Bk. Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (b.y.: Dârü İhyâi-Kütübü'l-Arabiyye, 1957), 1/432; Süyûtî, *el-İtkân*, 4/120. Nesâî'nin *Sünen*'indeki bölüm ile ona nispet edilen müstakil çalışmayı karşılaştırdığımızda bab başlıkları ve rivayetlerin birebir aynı olduğu görülmektedir. Bu durum, Nesâî'nin bahsi geçen eserine dair "es-Sünenü'l-kübrâ"nın aynı adlı bölümündeki 126 rivayeti Fârûk Hamâde (Mağrib 1400/1980; Beyrut 1413/1992, 2. baskı) ve Semir el-Hülî (Beyrut 1405/1985) tahkik ederek neşretmiştir" şeklindeki tespitin daha isabetli olduğunu düşündürmektedir. Bk. M. Yaşar Kandemir, "Nesâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 32/564. Bu nedenle çalışmamızda Nesâî'nin bu eserini fezâilü'l-Kur'ân'a dair yapılan müstakil çalışmalara dâhil etmedik. Ayrıca bu eser "Kur'ân'ın Faziletleri" adıyla Ali Pekcan tarafından 2006 yılında Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır.

rivayetleri 'Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân'¹³ başlığı altında zikretmiştir. Bunların dışında diğer hadis eserlerinde müstakil bablar altında olmasa da muhtelif bablar altında fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine yer verilmiştir. Bununla birlikte bazı musanniflerin ilgili rivayetlere dair müstakil bab açtıkları halde aynı zamanda onları diğer bablarda da tahrir ettikleri görülmektedir.

Hadisçiler fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine eserlerinde hem kendi sıhhat kriterleri hem de eserleriyle ilgili tasarladıkları muhteva çerçevesinde yer vermişlerdir. Bu noktada hadis eserlerinde hicrî üçüncü asırdan itibaren belirginleşen merfû muttasıl rivayetleri tespit etme çabası bu eserlerde nakledilen fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri ile ilgili de gösterilmiştir. Nitekim Buhârî'nin *Sahih*'inde Kitâbu fezâilü'l-Kur'ân bölümünde yer verdiği fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri ağırlıklı olarak merfû rivayetlerden oluşmaktadır. Aynı şekilde eserlerinde fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine yer veren diğer Kütüb-i Sitte musannifleri de çoğunlukla merfû rivayetleri nakletmişlerdir. Kütüb-i Sitte öncesi eserlerden olan İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inde ise merfûya nazaran mevkuf ve maktu fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri daha yoğundur.

Hadis eserlerinde fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin istihdamında musannifin sıhhat kriterlerine uygun olanların seçimi söz konusu olduğu gibi seçilen rivayetlerin hem musannifin kişisel Kur'ân tasavvurunu hem de dönemine ait Kur'ân algısını yansıtması muhtemeldir. Üstelik musannifin bu rivayetlere Kur'ân'a ilişkin kendi dönemindeki ya da erken dönemlerden itibaren tevarüs ettirilen tartışmalara cevap mahiyetinde yer vermiş olma ihtimalini de dikkate almak gerekir.¹⁴

Hadis eserlerinde fezâilü'l-Kur'ân'ın kapsamı oldukça geniş tutulmuş, Kur'ân'ın bütününe yahut sûre ve âyetlerinin faziletine dair haberlerin yanı sıra tefsir usûlü, tefsir tarihi ve Kur'ân tarihine dair bilgileri içeren rivayetler bu alana dâhil edilmiştir. Hatta Kur'ân'ın faziletiyle doğrudan ilgili olmayan ve belki de adab genel başlığında nakledilecek olan rivayetler bile hadis eserlerinde fezâilü'l-Kur'ân başlığı altında zikredilmiştir. Mesela, "Binek Üzerinde Kur'ân Okumak", "Yürürken Kur'ân Okumak", "Kur'ân Ne Kadar Sürede Okunmalı?", "Kur'ân Okuma Esnasında Ağlamak" gibi başlıklar hadis eserlerinde fezâilü'l-Kur'ân ana başlığı altında yer alan bab başlıklarından bazılarıdır. Bu durum

¹³ Bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahman b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 1412/2000), 4/2083-2194.

¹⁴ Hadis musanniflerinin önemli bir kısmının fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri için aynı adla özel bab açmış olmalarının arkasında yatan muhtemel sebeplerden birinin "Halku'l-Kur'ân" tartışmaları olabileceği yönündeki bir görüş için bk. Bayram Kanarya, *Fedâilü'l-Kur'ân Rivayetlerinin Sıhhati ve Bu Rivayetlerin Oluşturduğu Kur'ân Tasavvuru*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 14.

müellifin zihninde uzaktan da olsa söz konusu rivayeti Kur'ân'ın fazileti ile ilişkilendirmiş olmasıyla izah edilebilir.

2. Ulûmu'l-Kur'ân Eserlerinde Fezâilü'l-Kur'ân Rivayetleri

Ulûmu'l-Kur'ân eserleri, genel anlamda Kur'ân tefsirinin enstrümanlarını oluşturan bilgi alanlarını ihtiva eder. 'Fezâilü'l-Kur'ân' da bu eserlerde Kur'ân ilimlerinden biri olarak ele alınır. Bu bağlamda 'Fezâilü'l-Kur'ân'ın mahiyeti, bu alanda yazılan eserler ile bu eserlerin içeriğine ilişkin bilgiler, âyet ve sûrelerin tefâdülü meselesine yer verilir.

Kur'ân'ın bütününe yahut sûre ve âyetlerinin faziletleri ile ilgili rivayetlerin yanı sıra tefsir usûlü ve Kur'ân tarihine ilişkin bilgileri içeren kimi rivayetlerin de fezâilü'l-Kur'ân meselesi çerçevesinde ele alındığını ifade etmiştik. Esasen 'fezâilü'l-Kur'ân'ın çerçevesinin, bahse konu rivayetleri kapsamına alacak şekilde genişletilmesi çoğunlukla hadis eserleri ile müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde görülen bir durumdur. Oysa ulûmu'l-Kur'ân eserlerinde durum bunun tersinedir. Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinde Kur'ân'ın bütününe veya sûre ve âyetlerin faziletlerini içeren rivayetler fezâilü'l-Kur'ân ana başlığı altında zikredilirken tefsir usûlü ve Kur'ân tarihine dair bilgileri barındıran rivayetler muhtevası ile doğrudan alakalı başlıklar altında nakledilerek fezâilü'l-Kur'ân konusunun dışında değerlendirilmiştir. Örneğin, tefsir usûlünün konularından olan Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilmesine dair rivayetler hadis ve müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde fezâilü'l-Kur'ân ana başlığı altında nakledilirken ulûmu'l-Kur'ân eserlerinde ayrı bir konu olarak ele alınmıştır.¹⁵ Yine Kur'ân'ın tilaveti ve adabına ilişkin rivayetlere hadis ve müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde "fezâilü'l-Kur'ân" başlığında yer verilmiştir. Oysa benzer rivayetleri Zerkeşî (ö.794/1392) 'fi âdâbi tilâvetihâ ve keyfiyyetihâ',¹⁶ Süyûtî (ö. 911/1505) de 'fi âdâbihî ve tilâvetihî' başlığı¹⁷ altında zikretmiştir.

Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinde, 'fezâilü'l-Kur'ân' başlığı altında rivayetlerin bir araya getirilmesi temel bir amaç gibi görünmemektedir. Fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin zikrinde, ele alınan konunun izahı, konuya ilişkin ileri sürülen fikrin desteklenmesi gibi hususlar öne çıkmaktadır. Ulûmu'l-Kur'ân eserlerindeki bu genel durumun yanı sıra hadisçi kimlikleri önde olan bazı müelliflerin eserlerinde

¹⁵ Bk. Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *Funûnü'l-efnân fi 'uyûni ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Beşâir, 1408/1987), 196.

¹⁶ Bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/449-481.

¹⁷ Bk. Süyûtî, *el-Itkân*, 1/359-391.

Kur'ân'ın bütününün yahut sûre ve âyetlerinin faziletini bildiren rivayetlerin çeşitli başlıklar altında belli miktarda nakledildiği belirtilmelidir.

Ulûmu'l-Kur'ân müellifleri zikrettikleri fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini ele alınan konuların anlaşılmasına yeter gördükleri miktarla sınırlamışlardır. Örneğin ulûmu'l-Kur'ân'a dair ilk sistematik eser kabul edilen İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Fünûnü'l-efnân* adlı eserinde fezâilü'l-Kur'ân ilk başlıktır. İbnu'l-Cevzî burada hemen tamamı Kur'ân'ın bütününün faziletinden haber veren sadece altı rivayete yer vermiştir.¹⁸ Sehâvî (ö. 643/1245) de 'Menâzilü'l-iclâl ve't-ta'zîm fî fezâilü'l-Kur'âni'l-Azîm' başlığı altında Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Tevbe, Nur, Hûd ve Yûsuf sûrelerinin faziletine dair rivayetlere yer vermiş, her biriyle ilgili sadece bir ya da iki rivayet nakletmiştir.¹⁹

Erken dönem ulûmu'l-Kur'ân eserlerinden Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *Fehmü'l-Kur'ân*'ın'da da "Fezâilü'l-Kur'ân" birinci bölümün ilk başlığıdır. Muhâsibî, bu başlık altında Kur'ân'ın fazileti meselesini ele almış ve konuyu çoğunlukla âyetlerden hareketle izah etmiştir. Konunun izahında yaklaşık yirmi tane de rivayete yer vermiştir. Ancak bu rivayetler literatürde fezâilü'l-Kur'ân kapsamına dahil edilen rivayetler değil daha ziyade Kur'ân'ın faziletini anlatırken delil getirdiği âyetteki ifadeyi izah eden rivayetler yani tefsir rivayetleridir.²⁰ Kısacası Muhâsibî fezâilü'l-Kur'ân konusunu ele alsa da konuyla doğrudan ilgili fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini nakletmemektedir.

Ulûmu'l-Kur'ân alanındaki önemli eserlerden biri olan *el-Burhân*'ın müellifi Zerkeşî ise konuyu iki başlıkta ele almıştır. Zerkeşî, "(Kur'ân'ın) Faziletlerinin Bilinmesi (مَعْرِفَةُ فَضَائِلِهِ)" başlığında²¹ bu alanda telif edilen eserler, uydurma fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri ve bu rivayetlere yer veren müfessirlerle ilgili hususlara kısaca değinmiştir. Bölümün sonunda Kur'ân'ın bütününün faziletine dair sadece üç rivayet zikretmiş, sûrelerin ya da âyetlerin faziletine dair herhangi bir rivayet nakletmemiştir. Kur'ân'da bir şey (sûre/âyet) diğer bir şeyden (sûre/âyet) üstün müdür? (هَلْ فِي الْقُرْآنِ شَيْءٌ أَفْضَلُ مِنْ شَيْءٍ) başlığında²² ise Kur'ân'daki sûre veya âyetlerin üstünlüğü meselesini ele almış ve bu çerçevede zaman zaman fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini nakletmiş kimi zaman da rivayetlere ve geçtiği kaynaklara işaret etmekle yetinmiştir.

¹⁸ Bk. İbnu'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 142-148.

¹⁹ Bk. Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, thk. Dr. Mervan el-Atıyye ve Dr. Muhsin Harabe (Beyrut: Dârü'l-Meymûn, 1418/1997), 110-158.

²⁰ Bk. Ebü Abdillâh el-Hâris el-Muhâsibî, *Fehmü'l-Kur'ân ve Me'ânihî*, thk. Hüseyin el-Kavtelî, (Beyrut: Dârü'l-Kindî, 1398), 271-290.

²¹ Bk. Zerkeşî, *el-Burhan*, 1/432.

²² Zerkeşî, *el-Burhan*, 1/438-448.

Hadis eserlerinde müstakil bir bölüm tahsis edilerek ortaya konulan, ulûmu'l-Kur'ân literatüründe de Sehâvî'nin (ö. 643/1245) çalışmasında kısmen görülen fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini bir arada zikretme uygulaması Süyûtî'nin *el-İtkân*'ında belirginleşmiştir. Süyûtî, eserinde 'Fezâilü'l-Kur'ân' başlığıyla özel bir bölüm açmış, söz konusu rivayetleri Kur'ân'ın bütününün ve sûrelerin faziletine ilişkin olmak üzere iki grupta ele almış ve naklettiği rivayetlere ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur.²³ Sehâvî ve Süyûtî'nin Kur'ân'ın ve sûrelerin faziletlerinden bahseden rivayetleri bir arada nakletme tavrı hadis eserlerindeki uygulamayla benzerlik arz etmektedir. Bu iki müellifin naklettikleri rivayetlerin çoğunlukla merfû oluşu ise hadis eserlerinde görülen merfû muttasıl rivayetleri toplama çabasına denk düşmektedir.

3. Tefsir Eserlerinde Fezâilü'l-Kur'ân Rivayetleri

Tefsirlerde fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin kapsamı çoğunlukla Kur'ân'ın bütününün yahut sûre ve ayetlerin faziletinden haber veren rivayetlerle sınırlı tutulmuştur. Bu bağlamda tefsirlerde sûre ve âyetlerin faziletine ilişkin yer alan rivayetler genellikle Fâtiha, İhlâs, Muavvizeteyn, Yâsîn ve Fâtiha'dan sonraki yedi uzun sûreyi (es-seb'u't-tuvel) konu eder. Bunların büyük bir kısmını da Fâtiha sûresinin faziletine dair olanlar oluşturmaktadır. Öte yandan Bakara sûresinin 255. âyeti (Âyetü'l-Kürsî), 201 ve 285-286. âyetleri (Âmene'r-Rasûlü), Haşr sûresinin son üç âyeti ve daha pek çok Kur'ân âyetinin faziletine dair çok sayıda haber de nakledilmiştir.²⁴ Bu rivayetleri müfessirler genellikle ilgili sûrenin ya da âyetin izahı bağlamında naklettiği gibi daha ziyade Kur'ân'ı ezberlemeye teşvik amacıyla ve genellikle de her sûrenin başında zikretmişlerdir.²⁵ Zemahşerî (ö. 538/1144) ise fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine sûrelerin sonunda yer vermiştir. Bu durumun sebebi kendisine sorulduğunda uygulamasının gerekçesini, "Çünkü onlar (fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri) sıfatlardır. Sıfat da mevsufun takdimini

²³ Bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 4/120-135.

²⁴ Mesela bk. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Bahru'l-ulûm*, thk. Ali Muhammed Mu'avvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Zekeriya Abdulmecid en-Nûtî (Beyrut: Daru'l- Kütübî'l-İlmiyye), 3/ 635; Ahmed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kurân* (Cidde: Dârü't-Tefsir, 1436/2015), 3/5; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1407), 1/302-303; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûni ve İbrahim Atfiş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 1/94.

²⁵ Mesela bk. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/135, 10/332, 4/144; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzil*, thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 1/15, 22, 4/ 496; İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesir el-Kureşî ed-Dımaşkî, *Tefsîrü'l-Kur'ân'il-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 1/118, 149-156.

gerektirir” şeklinde izah etmiştir.²⁶ İbn Kesîr de sûrelerin faziletine ilişkin rivayetlere sûrelerin başında yer veren müfessirlere aittir. Âyetlerin faziletiyle alakalı rivayetleri de yine söz konusu âyetin tefsiri bağlamında nakletmiştir. Ancak diğer müfessirlerden farklı olarak İbn Kesîr, tefsirinin başında ‘Fezâilü’l-Kur’ân’ başlığıyla müstakil bir bölüme yer vermiştir. Aslında bu bölümde, Buhârî’nin *Sahih*’indeki ‘Kitâbu fezâilü’l-Kur’ân’ını bir bütün olarak nakletmiştir. Üstelik o, Buhârî’nin sözü edilen hadislerini nakletmekle kalmamış aynı zamanda onları şerh etmiştir. İbn Kesîr, bu çalışmasında Buhârî rivayetlerini şerh ederken Kur’ân’ın bütününe ya da sûre ve âyetlerin fazileti dışında fezâilü’l-Kur’ân kapsamına dahil edilen pek çok rivayete yer vermiştir. İbn Kesîr’in Buhârî’nin de isimlendirmesine muvafık olarak fezâilü’l-Kur’ân başlığını verdiği bu bölümde tefsir usûlü, tefsir tarihi ve Kur’ân tarihi ile ilgili rivayetlere yer vermiş olması onun fezâilü’l-Kur’ân’ın kapsamını hadis eserleri ve müstakil fezâilü’l-Kur’ân eserlerindeki gibi geniş tuttuğu izlenimi vermektedir. Şu kadar ki İbn Kesîr, sûrelerin faziletine ilişkin rivayetlere Buhârî’nin fezâilü’l-Kur’ân bölümünde yer aldığı halde sözü edilen naklettiği bu müstakil bölümde değil ilgili sûre ve âyetlerin tefsirinde yer vermiştir. Şu hâlde onun fezâilü’l-Kur’ân’ın kapsamını sûre ve âyetlerin faziletiyle sınırlandırdığı anlaşılmaktadır. Öte yandan fezâilü’l-Kur’ân bölümünü de tefsir usûlü ve Kur’ân tarihiyle ilgili rivayetleri içermesi bakımından bir mukaddime şeklinde düşünmüş olması muhtemeldir. Bununla birlikte tefsirinin başına koyduğu bu bölümün temelde Buhârî’nin Kitâbu fezâilü’l-Kur’ân’ına dayalı olması fezâilü’l-Kur’ân şeklindeki adlandırmayı tekrar etmesini gerektirmiştir.

Tefsirlerde zikredilen fezâilü’l-Kur’ân rivayetlerinin çoğu zayıf ve mevzû olarak nitelendirilmiştir.²⁷ İbn Kayyim, sûrelerin faziletleri ve bu sûrelerin kaç kere okunması halinde ne kadar sevap kazanılacağından bahseden fezâilü’l-Kur’ân rivayetlerine Sa’lebî (ö. 427/1035) ve Vâhidî’nin (ö. 468/1076) sûrelerin başında Zemâhşeri’nin ise sonunda yer verdiğiinden bahisle İbnü’l-Mübârek’in bu rivayetleri zındıkların uydurduğu yönündeki kanaatine işaret etmiştir.²⁸ Fezâilü’l-Kur’ân rivayetlerinden özellikle de Kur’ân’ın her bir sûresinin faziletiyle ilgili Übey

²⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/432. Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirlerinde de fezâilü’l-Kur’ân rivayetleri sûrelerin sonlarında yer alır. Örneğin bk. Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1418), 1/32, 2/57; Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, t.s.), 1/20, 278.

²⁷ Ebû Amr Osman b. Abdîrahman İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, thk. Nüreddîn İtr (Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Mu’âsir, 1406/1986), 101; Süyûtî, *el-İtkân*, 4/134.

²⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü’l-münîf fi’s-sahîh ve’d-dâ’îf*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü’l-Matbu’ati’l-İslâmiyye, 1390/1970), 113.

b. Ka'b'a nispet edilen haberler uydurma olarak kabul edilir.²⁹ Kaynaklarda bu haberleri uyduranların uydurma gerekçelerine ilişkin açıklamalar bulunmaktadır. Mevzû fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri ile ilgili en meşhur açıklama Ebû Isme Nûh b. Ebî Meryem'e nispet edilir. el-Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *Medhal*'inde naklettiği rivayete göre, sûre sûre Kur'ân'ın faziletine ilişkin İbn Abbas-İkrime kanalıyla gelen haberlerin kendisine nasıl ulaştığı sorulduğunda İbn Ebî Meryem şöyle cevap vermiştir: "İnsanların Kur'ân'dan yüz çevirerek Ebû Hanife'nin fıkhı ve Muhammed b. İshâk'ın Megâzî'siyle iştiğal ettiklerini gördüm. Ben de sevap umarak bu hadisleri uydurdum."³⁰ Fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri uydurduğuna dair bir başka itiraf da Meysere b. Abdi Rabbih'e aittir. Meysere'ye fezâilü'l-Kur'ân ile ilgili rivayetleri kimden aldığı sorulduğunda o, insanları (Kur'ân'a) teşvik etmek için onları uydurduğunu ifade etmiştir.³¹ Bu şekilde hadis uyduranların Hz. Peygamber'in aleyhine değil de lehine uydurdukları ve niyetlerinin, insanları Kur'ân'a teşvik etmek olduğu şeklinde kendilerini savunmalarını İbn Kayyim sert bir şekilde eleştirmiştir. Bu kimseleri cahil olarak niteleyen İbn Kayyim (Kur'ân'a teşvik niyetiyle bile olsa) söylemediği bir şeyi Hz. Peygamber'e nispet edenleri yalan söylemek ve şiddetli bir azabı hak ettiklerini bilmemekle suçlamıştır.³² Kurtubî de tefsirinin mukaddimesinde bu tip kişilerin bazı Kur'ân sûreleri ve amellerin faziletine ilişkin hadis uydurarak günah işlediklerini ifade etmiş ve uydurma rivayetlere örnekler vermiştir.³³ Ancak kendisine de eleştirdiği bu kimselerin uydurduğu rivayetlere yer vermekten kaçınmadığına ve rivayetlerin senedlerini nakletmediğine dair tenkidler yöneltilmiştir.³⁴

²⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/432; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi takribî'n-nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Fâryâbî (b.y.: Dârü Tayyibe, t.s.), 1/340; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 203.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Medhal ilâ kitâbi'l-iklîl*, thk. Fuâd Abdülmun'im Ahmed (İskenderiye: Dârü'd-Da've, t.s.), 54; Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/432; Süyûtî, *el-İtkân*, 4/134. Nuh b. Ebî Meryem'e nispet edilen bu rivayeti tenkid eden ve İbn Ebî Meryem'in haksız şekilde itham edildiğini savunan bir yaklaşım için bk. Ahmed Nâim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), I, 285-287. Ayrıca Kamil Miras'ın ilave notları için bk. a.g.e., 1/ 496-498.

³¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Suudi Arabistan: Dârü's-Samîi, 1420/2000), 2/65; Süyûtî, *el-İtkân*, IV/134-135; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-ittidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963), IV/230. Bu konuda hadis uyduran diğer isimler için bk. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/341.

³² Bk. İbn Kayyim, *el-Menârü'l-münîf*, 114-115.

³³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 1/78-79.

³⁴ Bk. Leknevî, (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin ta'liki) *el-Ecvibetü'l-Fâdila li'l-esileti'l-âşirati'l-kâmile*, (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1994), 136; Abdüsselam b. Salih b. Süleyman Cârullah, *Fezâilü'l-Kur'ân'il-Kerîm*, (Riyad: Dârü't-Tedmiriyye, 1429/2008), 222.

Fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri tefsirlerde diğer tefsir rivayetlerinde olduğu gibi zaman zaman senedleri verilse de genellikle senedsiz yahut yarım senedlerle nakledilmiştir. Bu rivayetlerin naklinde, hicrî üçüncü asırdan itibaren hadis alanında görülen muttasıl isnadlar kullanmaya yönelik hassasiyet gösterilmemiştir. Bu durum müfessirlerin hadisçi formasyonu ve bakış açısıyla hareket etmemeleri ile ilişkilendirilebilir. Esasen müfessirlerin hadisçi gibi davranma zorunluluğu hissetmemeleri, tefsir nakil geleneğinin kendi doğası dikkate alındığında anlaşılabilir bir durumdur. Fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin naklinde isnad konusundaki bu esnek tavır, tefsir geleneğinde isnadın vazgeçilmez bir yöntem olarak değil bilginin aktarımında doğal bir vasita olarak kabulü ile ilişkilendirilebilir.³⁵ Buna bağlı olarak tefsir eserlerinde, söz konusu bilgilerin bir şekilde tevarüs ettirilmesi amacıyla hareket edilmektedir.³⁶ Bununla birlikte tefsirinde hadisçi tavrı baskın olan müfessirler fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini senedli nakletmiştir. Örneğin İbn Kesîr, hem sûre ve âyetlerin faziletlerine dair ilgili yerlerde zikrettiği rivayetleri hem de tefsirinin başında yer alan "fezâilü'l-Kur'ân" bölümündeki rivayetleri çoğunlukla senedleriyle nakletmiştir. İbn Kesîr'in söz konusu rivayetleri senedli nakletme tavrı, tefsirindeki rivayetlerin geneli ile ilgili olarak merfû rivayetleri senedleriyle nakletme yönündeki uygulamasıyla örtüşmektedir.³⁷ Zira onun sûre ve âyetlerin faziletine dair naklettiği rivayetler genellikle merfû rivayetlerdir. Yine onun tefsirinin başında müstakil olarak "fezâilü'l-Kur'ân" başlığıyla yer verdiği bölümde hemen hepsi merfû rivayetlerden oluşan Buhârî'nin "kitâbu fezâilü'l-Kur'ân"ını esas alması da söz konusu uygulamasıyla ilgili bir tercihi olarak değerlendirilebilir.

Fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin çoğunun zaten zayıf ve mevzû olduğuna dair temel kabul,³⁸ çoğu zaman, bu haberlerin senedsiz nakledildiğini vurgulayan

³⁵ Bk. Salihâ Türcan, *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2021), 40, 303.

³⁶ Ahmed b. Hanbel'in tefsir kitaplarına ilişkin "aslı yoktur" nitelemesini el-Hatîb el-Bağdâdî, Kelbî ve Mukâtil b. Süleyman gibi müfessirlerin tefsirleriyle ilişkilendirse de (Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Câmî li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1983), 2/162.) İbn Teymiyye, bu nitelemenin, megâzi ve melâhim literatüründe olduğu gibi tefsir rivayetlerinin de pek çoğunun isnadsız olması bakımından söz konusu alanlardaki rivayetlerin bütününe teşmil edilebileceği kanaatindedir. Bk. Takıyyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Teymiyye, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, thk. Enver el-Bâz Âmir el-Cezzâr (b.y.: Dârü'l-Vefâ, 1426/2005), 13/ 346.

³⁷ İbn Kesîr'in tefsirindeki rivayetleri nakletme yöntemlerine dair detaylı bilgi için bk. Türcan, *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü*, 139-169.

³⁸ Fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin geneline yönelik bu kanaatin Übey b. Ka'b'a nispet edilen bütün sûrelerin faziletinden haber veren rivayetten kaynaklanan bir intiba olabileceğine ve son dönemde fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin sıhhati üzerine yapılan çalışmalarda bu kabulü

bir tenkid şeklinde kendini göstermiştir. Şu var ki fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini eserlerinde nakleden müfessirlerin çoğu bu rivayetlerle ilgili herhangi bir sıhhat değerlendirmesi yapmamaktadır. Bununla birlikte hadisçi formasyonuna sahip müfessirlerin naklettikleri rivayetlerin sıhhatine ilişkin değerlendirmelerde bulduklarını görmekteyiz. Tefsirinin genelinde naklettiği rivayetlerle ilgili olarak hadisçi hassasiyetiyle hareket eden İbn Kesîr, fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin naklinde de aynı hassasiyeti göstermiş ve naklettiği rivayetlerle ilgili sıhhat değerlendirmelerine yer vermiştir.³⁹

Tefsirler, fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini nakleden edebiyat içerisinde en fazla mevzû rivayeti barındıran eserlerdir. Übey b. Ka'b'a nispet edilen ve her bir sûrenin faziletinden haber veren rivayet pek çok tefsirde yer alması yönüyle bahsedilen durumun somut bir örneğini temsil etmektedir. Söz konusu haber bazı tefsirlerde bir bütün olarak, bazılarında da her bir sûre ile ilgili kısmı alıntılanarak nakledilmiştir. Yine tefsirlerde Übey b. Ka'b'a nispet edilen rivayetlerden başka mevzû fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri de vardır.⁴⁰ Zerkeşî, isnadlarını vermek suretiyle mevzû fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini nakleden Sa'lebî gibi müfessirleri isnadını zikretmelerinden dolayı mazur görürken, Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi cezm sigasıyla, isnadsız olarak rivayet edenlerin daha büyük hata yaptığını belirtmiştir.⁴¹ İbnu's-Salâh (ö. 468/1076) ise Vâhidî'nin ve diğer müfessirlerin Übey b. Ka'b'a nispet edilen ve Kur'ân'ın hemen hemen her sûresinin faziletinden haber veren uzunca rivayete yer vermelerinden dolayı hata ettiklerini söylemiştir.⁴² Aynı şekilde Nevevî (ö. 676/1277) de mevzû fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerine yer veren müfessirlerin hata ettiklerini söyleyerek onları eleştirmiştir. Nevevî'nin eleştirdiği bu müfessirlerin Sa'lebî, Vâhidî, Zemahşerî ve Beydavî olduğunu söyleyen Süyûtî, Irâkî'nin anılan müfessirlerle ilgili şu değerlendirmesine yer vermiştir: "Öncekiler gibi (mevzû rivayetin) isnadını zikreden kimsenin her ne kadar isnadı ile ilgili değerlendirmede bulunmaması caiz olmasa da özrü kabul edilebilir. Çünkü senedini zikretmiş olması en azından senede bakan kişiyi senedi araştırmaya sevk eder. Oysa senedini zikretmeyip bir

reddetmeyi gerektirecek sonuçlar olduğuna dair görüş için bk. Günay, *Bütün Yönleriyle Havâssü'l-Kur'ân*, 187, 466.

³⁹ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân'il-azîm*, 1/22, 61, 8/488-490.

⁴⁰ Tefsirlerde yer alan diğer Mevzû fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri ve nakledilme sebeplerine dair detaylı bilgi için bk. Abdüsselam b. Salih, *Fezâilü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 221-252.

⁴¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/432.

⁴² İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 100-101. Abdüfettah Ebû Gudde de Kur'ân'ın her bir sûresinin faziletine ilişkin rivayetlerin -birkaçı dışında- hepsinin uydurma olduğunu, bu rivayetleri tefsirlerinde nakleden müfessirlerin, rivayetleri herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmayıp birbirlerini taklit ettiklerini ifade etmiştir. (Bk. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdıla*, 102-103)

de cezm sigasıyla (mevzû rivayeti) nakleden kimse daha fahiş bir hata yapmıştır.”⁴³ Tefsirlerde mevzû rivayetlere fazlaca yer verildiğini söyleyen İbn Teymiyye de Sa’lebî, Vâhidî ve Zemahşerî’yi tefsirlerinde mevzû rivayetlere yer vermelerinden dolayı eleştirmiş ve bu müfessirlerin tefsirlerinde müştereken zikrettikleri ve Kur’ân’ın her bir sûresinin faziletine dair bilgi içeren hadisin ilim ehli tarafından ittifakla mevzû kabul edildiğini ifade etmiştir.⁴⁴

Müfessirlerin hadisçi formasyonuna sahip olup olmaması diğer mevzû rivayetlerde olduğu gibi mevzû fezâilü’l-Kur’ân rivayetlerinin de tefsirlerde yer bulmasında etkili olmuştur. Nitekim pek çok tefsirde yer alan ve Übey b. Ka’b’a nispet edilen ve her bir sûrenin faziletinden bahseden uzunca rivayeti *Mevzûat’ına* alan İbnü’l-Cevzî, bu rivayetin şüpheye mahal bırakmayacak derecede mevzû olduğunu belirtmiş; bu rivayete tefsirlerinde yer veren Sa’lebî ve öğrencisi Vahidî’nin bu rivayeti nakletmelerine hadis ehli olmadıklarından dolayı şaşırmadığını ancak bunun muhal bir hadis olduğunu bildiği halde İbn Ebî Dâvûd’un bu hadisi fezâilü’l-Kur’ân’ına almasına şaşırıldığını ifade etmiştir.⁴⁵ Yine İbn Kesîr’in de Übey b. Ka’b’dan gelen rivayete diğer pek çok müfessirin aksine eserinde yer vermemesi fezâilü’l-Kur’ân rivayetlerinin istihdamında hadisçi bir tutuma sahip olduğunun işaretini taşımaktadır. Bu durum da hadisçi formasyonuna sahip olan müfessirlerin genelde bütün mevzû rivayetleri, özelde de fezâilü’l-Kur’ân alanındaki mevzû rivayetleri tefsirlerine almamalarında belirleyici bir faktör olduğunu desteklemektedir.

Her ne kadar müfessirlerin çoğu mevzû fezâilü’l-Kur’ân rivayetlerine tefsirlerinde yer vermiş⁴⁶ olsa da kuşkusuz tefsirlerde sahih yahut hasen fezâilü’l-Kur’ân rivayetleri de vardır.⁴⁷ Nitekim Süyûtî İbn Kesîr’in, tefsirinde fezâilü’l-Kur’ân konusunda gelen rivayetlerden çoğunlukla mevzû olmayanlarını îrad ettiğini, bu bakımdan kitabının fezâil-Kur’ân rivayetleri konusunda itimat edilecek

⁴³ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, I/341.

⁴⁴ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli’t-tefsîr* (Beyrut: Dârü Mektebeti’l-Hayât, 1490/1980), 31.

⁴⁵ Bk. Ebü’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1386/1966), I/240.

⁴⁶ Mevzû fezâilü’l-Kur’ân rivayetlerinin tefsirlerde nakledilişine dair detaylı bilgi için bk. Abdüsselam b. Salih b. Süleyman Cârullah, *Fezâilü’l-Kur’ân’il-Kerîm*, 222-225.

⁴⁷ Süyûtî, Fatiha, Zehrean (Bakara, Âl-i İmrân), En’âm, es-Seb’u’t-Tuvel Kehf, Yâsîn, Duhân, Mülk, Zilzâl, Nasr, Kâfirûn, İhlâs, Muavvizeteyn sûrelerinin hakkında vârid olan rivayetlerin sahih olduğunu bunların dışındaki sûrelerle ilgili hiçbir sahih rivayet olmadığını söylemiştir. Bk. Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, I/341-342. İbn Teymiyye de mevzû rivayetleri zikreden müfessirlerin aslında fezâil konusunda sahih olanların Fâtiha, Âyetü’l-Kürsî, Bakara’nın son iki âyeti, Muavvizeteyn ve İhlâs sûreleri ile sınırlı olduğunu bildiklerini belirtmiştir. Bk. İbn Teymiyye, *Minhâcu’s-sünne*, thk. Mahmud Reşad Sâlim (Suudi Arabistan: Câmî’atü’l-İmâm Muhammed b. Su’ûd el-İslâmiyye, 1406/1986), VII, 435.

eserlerin başında geldiğini belirtmiştir.⁴⁸ Babanzâde Ahmed Nâim de benzer şekilde Kur'ân'a teşvik amacıyla rivayet uyduran kimselerin arzularını karşılayacak derecede fezâilü'l-Kur'ân konusunda yeterli miktarda sahih ve hasen hadisin İbn Kesîr ve Süyûtî'nin tefsirlerinde mevcut olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁹ İbn Kesîr ve Süyûtî'nin tefsirlerindeki bu tutumlarına ilişkin nitelemeler de mevzû rivayetlerin istihdamında hadisçi formasyonunun etkin olduğuna ilişkin tespitimizi destekleyen ifadelerdir. Zira İbn Kesîr ve Süyûtî'nin hem rivayet hem de dirayet bakımından hadis alanında yetkin iki isim olduğu bilinmektedir.⁵⁰

4. Müstakil Eserlerde Fezâilü'l-Kur'ân Rivayetleri

Fezâilü'l-Kur'ân alanında ortaya konulan müstakil çalışmalar için en erken tarih olarak hicrî üçüncü asır verilir. Bu alandaki ilk eser genellikle Şâfiî'ye (ö. 204/819) nispet edilir.⁵¹ Her ne kadar Übey b. Ka'b'ın bu konuda bir eserinden bahsedilse de⁵² söz konusu eserin aslında ona ait olmadığı, onun adına rivayet edilen, Kur'ân'daki bütün sûrelerin faziletlerinin sayıldığı ve İbnü'l-Cevzî tarafından uydurma kabul edilen nakillerden meydana geldiği anlaşılmaktadır.⁵³ Üstelik ilk eserin Şâfiî'ye nispet edilmesi meselesi de tartışmaya açık görünmektedir. Zira *Menâfi'u'l-Kur'ân* adıyla Şâfiî'ye nispet edilen eserin alanında yazılan en erken kaynaklardan olmasına rağmen *Keşfu'z-zünûn* öncesi daha erken tarihli kaynaklarda zikredilmemesi manidardır. Ayrıca Şâfiî sonrası fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde yahut tefsirlerde Şâfiî'nin bu eserine atıfta bulunulmaması da söz konusu eserin Şâfiî'ye aidiyetini tartışmalı hale getirmektedir. Nitekim Şâfiî'nin musannefâtını aktaran Beyhakî de Şâfiî'ye ait böyle bir eserden bahsetmemiştir.⁵⁴ Bunların dışında Kâsım b. Sellâm (ö.

⁴⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/341. Süyûtî kendisinin de bu konuda '*Hamâilü'z-züher fî fedâilü's-süver*' adını verdiği güzel bir kitap telif ettiğini belirtmiştir. Bk. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, aynı yer.

⁴⁹ Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 1/289.

⁵⁰ *Câmi'u'l-mesânid* (Beyrut, 1415), *Müsnedü'l-Fârûk* (Dımaşk/Kahire, 1411) gibi eserler İbn Kesîr'in rivayet alanındaki ilgisini gösterirken, *İhtisârü ulûmi'l-hadîs* ile *Muhtasaru'l-medhal ilâ kitâbi's-sünen li'l-Beyhakî* gibi eserler de dirâyetü'l-hadîs alanındaki yetkinliğine işaret etmektedir. Süyûtî'nin rivayetü'l-hadîs ve hadîs usûlü alanında telif ettiği eserlere *Cem'u'l-cevâmi*, *el-Câmiu's-sağîr*, *Mevzû'ât*, *Tedribü'r-râvî* gibi müellefâtı örnek olarak zikredilebilir.

⁵¹ Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 2/1277.

⁵² Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Daru'l-Ma'rife), 56.

⁵³ Bkz. Bünyamin Erul, "Übey b. Kâ'b" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 42/273.

⁵⁴ Bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Menâkibü's-Şâfiî*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1390/1970), 1/246-254.)

224/838),⁵⁵ İbnü'd-Durays (ö. 294/906),⁵⁶ Firyâbî (ö. 301/913),⁵⁷ Müstağfirî (ö. 432/1041)⁵⁸ ve Ebü'l-Fazl er-Râzî'nin (ö. 454/1062)⁵⁹ "Fezâilü'l-Kur'ân" adlı eserleri bu alanda yazılan ve günümüze ulaşan müstakil eserlerin⁶⁰ başlıcalarıdır.

Fezâilü'l-Kur'ân alanında müstakil olarak yazılan eserlerin içeriği sadece Kur'ân'ın bütününün ya da sûre ve âyetlerin faziletine ilişkin rivayetlerden ibaret değildir. Bu eserler muhteva olarak başta ulûmu'l-Kur'ân olmak üzere tefsir usûlü, tefsir tarihi ve Kur'ân tarihine dair bilgileri içeren pek çok rivayeti de bünyesinde barındırmaktadır.⁶¹ Müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde kapsamı genişletilmiş olmakla birlikte fezâilü'l-Kur'ân'a dair rivayetlerin toplanması öncelikli amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu müstakil eserlerdeki fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin hadis, tefsir ve ulûmu'l-Kur'ân eserlerindeki rivayetlerden daha fazla oluşu da fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin toplanmasının öncelikli amaç olarak belirlenmesinde aranmalıdır. Bunun yanı sıra bahse konu eserlerde nakledilen fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin muhtevasıyla ilişkili itikadî ve amelî meselelerin ele alındığı, ilgili meselelerdeki farklı görüşlere işaret edildiği ve zaman zaman da müelliflerin kendi görüşlerini ifade ettikleri görülmektedir. Ancak müelliflerin kendilerine ait yahut başka alimlerden naklettikleri görüşlerin yoğunluğu müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde ön planda olan bütün rivayetleri toplama amacını gölgeleyecek düzeyde değildir. Nitekim, Müstağfirî'nin

⁵⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 56; Asıl adı "*Fezâilü'l-Kur'ân ve me'âlimuh ve edebüh*" olan eser önce kısmen neşredilmiş (Berlin 1952) tamamı daha sonra *Fezâilü'l-Kur'ân ve âdâbüh* adıyla E. Eisen ve O. Pretzl tarafından yayımlanmıştır. Bk. Zülfikar Tüccar, "Kâsım b. Sellâm" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/245.

⁵⁶ İbnü'd-Durays'ın eserinin adı, '*Fezâilü'l-Kur'ân ve mâ nezele mine'l-Kur'ân bi Mekke ve mâ nezele bi'l-Medîne*' olarak geçmektedir. Bk. Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Muhammed Fehmî el-Hicâzî (b.y.: Câmî'atü'l-İmam Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye: 1991), 4/507.

⁵⁷ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, 1/325.

⁵⁸ Ebü'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed b. el-Mu'tez el-Müstağfirî en-Nesefî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (b.y.: Dârü İbn Hazm, 2008). Müstağfirî'nin bu eseri ile ilgili *DİA*'nın "Müstağfirî" maddesinde İmam Şâfiî'den sonra konusunda yazılan ilk eser olduğuna dair bilgi (bk. İbrahim Hatiboğlu, "Müstağfirî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/109) tarihi açıdan gerçekliği kabul edilebilir bir bilgi değildir. Zira Şâfiî'den sonra yazılan ilk eser olabilmesi için Müstağfirî'nin eseri çok geç tarihli bir eserdir. Nitekim kaynaklarda Şâfiî sonrası Müstağfirî'ye gelinceye kadar daha erken tarihli yaklaşık 25 eserin adı geçmektedir. Bunlardan bazıları da günümüze ulaşmıştır. (Söz konusu eserlerin isimlerini topluca görmek için bk. Akpınar, "Fezâilü'l-Kur'ân Edebiyatı", 182-184.)

⁵⁹ Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmed b. el-Hasen b. Bündâr er-Râzî, *Fezâilü'l-Kur'ân ve tilâvetihî*, thk. Dr. Âmir Hasan Sabri (b.y.: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1415/1994).

⁶⁰ Fezâilü'l-Kur'ân'a dair yazılan diğer temel eserler ve muasır çalışmalar için bk. Akpınar, "Fezâilü'l-Kur'ân Edebiyatı", 177-194.

⁶¹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Fezâilü'l-Kur'ân* adlı eseri üzerine yapılan bir çalışmada bu eser, özeldir fezâilü'l-Kur'ân genelinde de ulûmu'l-Kur'ân alanındaki en kapsamlı eser olarak nitelendirilmiştir. Bk. Ali Bulut, *Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın Kitâbu Fezâilü'l-Kur'ân'ta -Bir Kavram ve Eser İncelemesi-*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 17.

hadisçiliği üzerine yapılan bir çalışmada *Fezâilü'l-Kur'ân* adlı eserinin muhtevasına dair yazarın ulaştığı sonuçlar da müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserleri ile ilgili bu tespitimizi desteklemektedir. Bu çalışmadaki sonuçlara göre Müstağfirî, eserinde kendisinden bilgi aktardığı bazı müelliflerin açıklama ve değerlendirmelerini olduğu gibi nakletmiş ve bunlara herhangi bir şahsî kanaatini eklememiştir. Söz konusu değerlendirmelerin de bir kısmı râvilerin kimliğiyle bazıları da hadislerin sıhhat durumu ile ilgilidir. Müstağfirî kimi zaman naklettiği hadislerin kaynağına işaret etmiş ve kimden geldiğine ilişkin açıklamalara yer vermiş; naklettiği rivayetlerden sadece iki rivayetten biri için sened diğeri içinde metin tenkidine ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlardan birisi de eserin telif gayesinin sûre ve âyetlerin faziletleriyle ilgili hadisleri nakletmek olduğudur.⁶²

Müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde rivayetler çoğunlukla senedleriyle nakledilmiştir. Erken dönem eserlerinde merfû rivayetlere oranla mevkuf ve maktu rivayetler daha yoğunken, üçüncü asır sonrasında telif edilen kitaplarda merfû rivayetlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Mesela İbn Durays'ın eserindeki toplam 338 hadisin 116 tanesi merfû, geri kalanı ise mevkuf ve maktu rivayetlerden oluşmaktadır.⁶³ Buna karşılık Ebü'l-Fazl er-Râzî'nin eserinde merfû rivayetler daha yoğundur. Bu farklılığı üçüncü asır itibarıyla hadis eserlerinde görülen mümkün olduğunca merfû hadisleri cem etme uygulamasının bu alana gecikmeli olarak yansıdığı yönünde değerlendirmek mümkündür.⁶⁴

Hadis eserlerinde olduğu gibi müstakil eserlerde de 'fezâilü'l-Kur'ân'ın kapsamı Kur'ân'ın bütününün yahut sûre ve âyetlerin faziletlerini bildiren rivayetlerle sınırlandırılmamıştır. Tefsir usûlü, tefsir tarihi ve Kur'ân tarihine ilişkin bilgileri içeren rivayetler de müstakil eserlerde 'fezâilü'l-Kur'ân'ın kapsamına dahil edilmiştir. Bazı müstakil eserlerde ise 'fezâilü'l-Kur'ân'ın kapsamının daha geniş tutulduğunu görmek mümkündür. Mesela, "Cünüp ya da Hayızlı Kimsenin Yüzünden ya da Ezbere Kur'ân Okumasını Kerih Gören Kimse Babı",⁶⁵ "Mushafı Satın Al ve Satma Diyen Kimse Babı",⁶⁶ "Mushafların Alım Satımına İzin Veren

⁶² Bk. Asilbek Abduganiev, "Mâverâünnehir Hanefî Hadis Âlimlerinden Ebü'l-Abbâs el-Müstağfirî ve Hadis İlmindeki Yeri", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 24 (2018), 118, 128.

⁶³ Akpınar, "İlk Fezâilü'l-Kur'ân Eserlerinden Bir Örnek: İbnü'd-Durays'ın Fezâilü'l-Kur'ân'ı", *Marîfe*, 10/ 2, (Güz 2010) 185.

⁶⁴ Sünneti merfû hadisle kayıtlayan anlayışa muvafık olarak oluşan ve merfû hadisleri diğerlerinden ayırma uygulamasının tefsir literatürüne yansımaları konu eden bir çalışma için bk. Türçan, *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü*, 90-93.

⁶⁵ Müstağfirî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1/243.

⁶⁶ Müstağfirî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1/229.

Kimse Babı",⁶⁷ "Mushafların Alım Satımı ve Bu Konuda Kerahet ve Ruhsatla İlgili Hususlara Dair Bab",⁶⁸ "Allah Yazılı Yüzük İle Tuvalete Giren Kimse Bâbı",⁶⁹ "Mushafların Altın ve Gümüşle Süslenmesi Babı",⁷⁰ başlıkları altında Kur'ân'ın faziletiyle doğrudan ilişkili olmayan daha ziyade fikhî meselelerle ilgili rivayetler nakledilmiştir.⁷¹ Yine "Kur'ân hakkında tartışma, manalarında ihtilaf etme ve tartışma ve ihtilaf etmeyi ağır eleştirme ve kerih görmeye dair bab",⁷² "Sapkın ve mühlidlerin çelişkili olduğunu iddia ettikleri âyetlerin arasını tevfiik konusunda gelen hususlara dair bab",⁷³ ve "Benden bir hadis rivayet edilirse onu Allah'ın kitabına arz edin, rivayetine dair bab",⁷⁴ gibi kelamî tartışma ve yaklaşımları yansıtan başlıklara da yer verilmiştir. Müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde anılan konuların yer alması kuşkusuz dolaylı da olsa Kur'ân'ın faziletleriyle ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca zikredilen kimi konular ve rivayetler müstakil fezâilü'l-Kur'ân literatüründe hadis literatüründen farklı bir anlayışla hareket edildiğini göstermektedir. Mesela hadisçiliği müsellem olan Müstağfirî'nin zikrettiği "Benden bir hadis rivayet edilirse onu Allah'ın kitabına arz edin, rivayetine dair bab" başlığında zikrettiği rivayet hadisçilerce uydurma kabul edilmektedir.⁷⁵

Müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerindeki rivayetlerin tamamının sahih olarak nitelendirilmesi mümkün görünmemektedir. Muhtevayı oluşturan rivayetler arasında sahih rivayetlerle birlikte zayıf hatta mevzû rivayetler de söz konusudur. Mesela, Firyâbî'nin eserinde 32 kadar zayıf rivayet vardır.⁷⁶ İbn Durays'ın eserinde ise 2 tane mevzû, 53 tane de zayıf rivayet yer alır ki bunların 20 tanesinin za'fı şiddetlidir, bu durum da isnadda münker, metrûk veya bilinmeyen bir ravinin bulunmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁷ Yine İbnu'd-Durays, eserinde her ne kadar sika ravilerden rivayeti öncelese de temel hadis külliyatında bulunmayan, munkatî' ve hadis otoritelerince bilinmeyen rivayetlere de yer

⁶⁷ Müstağfirî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1/231.

⁶⁸ Kâsım b. Sellâm, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 389.

⁶⁹ Müstağfirî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1/250.

⁷⁰ Kâsım b. Sellâm, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 396; Müstağfirî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1/239.

⁷¹ Kur'ân'ın faziletiyle doğrudan ilgili olmayan diğer bab başlığı örnekleri için bk. Müstağfirî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1/400, 407, 409, 410, 424.

⁷² Kâsım b. Sellâm, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1/351.

⁷³ Müstağfirî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1/355.

⁷⁴ Müstağfirî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1/351.

⁷⁵ Süyûtî, *Miftâhu'l-cenne fi'l-İhticâc bi's-sünne* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1409/1989), 24.

⁷⁶ Firyâbî'nin eserindeki rivayetlerin sıhhat derecelerinin tespiti ve zayıf rivayetlerin sayısı ile ilgili detaylı bilgi için bk. Hanifi Ceylan, "Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (v. 301/913) ve Hadis İlmindeki Yeri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2015), 229-248.

⁷⁷ Bk. Akpınar, "İlk Fezâilü'l-Kur'ân Eserlerinden Bir Örnek: İbnu'd-Durays'ın Fezâilü'l-Kur'ân'ı", 185.

vermiştir.⁷⁸ Bu örneklerde görüldüğü üzere bazı müellifler fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin sıhhati konusunda mütesâhil davranırken bazıları senedlerin sıhhati ve rivayetlerin değerlendirmesinde daha hassas bir tavır sergilemiştir. Bu noktada Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın eseri önemli bir örnektir. Müellif eserinde rivayetlerin sağlamlığı, cerh ve ta'dile önem verme ve sika ravilerden nakletme noktasında hassas bir yöntem takip etmiştir. Bu yönüyle eser kendisinden sonraki pek çok esere kaynaklık etmiştir.⁷⁹ Aynı şekilde Müstağfirî de eserinde yer verdiği rivayetleri naklederken genellikle bir hadisçi titizliğini göstermiş olsa da yukarıda geçen örnekte olduğu gibi zaman zaman fezâilü'l-Kur'ân edebiyatının malumatları tevarüs ettirme genel tavrına da uygun hareket etmiştir.⁸⁰

Sonuç

Fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin nakledildiği literatürlerde ilgili rivayetlerin kapsam ve muhtevası, zikredilme amacı, rivayet yöntemi ve rivayet türleri bakımından belirgin farklılıklar mevcuttur. Fezâilü'l-Kur'ân'ın çerçevesini Kur'ân'ın bütününe yahut sûre ve âyetlerinin faziletine ilişkin haberlerle sınırlı tutan tefsirler ile ulûmu'l-Kur'ân eserlerinin aksine hadis eserleri ve müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinin kapsamı daha geniş tutulmuştur. Bu çerçevede Kur'ân'ın yazılması, cem'i, okunması, hıfzı, Kur'ân öğrenme ve öğretmenin fazileti, Kur'ân okuma adabı, Kur'ân okuyanın, hıfzedenin fazileti, Mekkî-Medenî sûreler gibi tefsir tarihi, tefsir usûlü ve Kur'ân tarihine dair konuları içeren rivayetler de fezâilü'l-Kur'ân alanına dahil edilmiştir. Üstelik müstakil eserlerde bahsedilen konulara ilave olarak doğrudan fezâilü'l-Kur'ânla ilgili olmayan fikhî veya kelâmî meseleleri içeren rivayetlerin de fezâilü'l-Kur'ân kapsamında nakledildiği görülmektedir.

Fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerini belli bir başlık altında bir araya getirme uygulaması daha ziyade hadis ve müstakil fezâilü'l-Kur'ân eserlerinde görülmektedir. Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinde rivayetleri bir arada nakletme amacı ön planda olmamakla birlikte Sehâvî'nin eserinde kısmen var olan bu uygulamanın Süyûtî'nin eserinde belirginleştiğini söyleyebiliriz. Tefsirlerde ise rivayetlerin bir arada nakledilmesi tabiatıyla söz konusu değildir. Zira müfessirler

⁷⁸ Akpınar, "İlk Fezâilü'l-Kur'ân Eserlerinden Bir Örnek: İbnu'd-Durays'ın Fezâilü'l-Kur'ân'ı", 188.

⁷⁹ Bk. Bulut, *Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın Kitâbu Fezâilü'l-Kur'ân'ı*, 14.

⁸⁰ Müstağfirî'nin eserinde takip ettiği hadis rivayet usûlüne dair detaylı bilgi için bk. Asilbek Abduganiev, "Mâverâünnehir Hanefî Hadis Âlimlerinden Ebû'l-Abbâs el-Müstağfirî ve Hadis İlmindeki Yeri", 129.

çoğunlukla sûre veya âyetlerin tefsiri esnasında ilgili sûre ve âyetlerin faziletini haber veren rivayetleri nakletmişlerdir.

Hicrî üçüncü asırla birlikte hadis alanında muttasıl isnadlar kullanmaya yönelik belirginleşen hassasiyet, aynı dönemin ürünleri olmalarına rağmen tefsirlerde mevcut değildir. Bu durum tefsirlerde zikredilen fezâilü'l-Kurân rivayetleri için de değişmemektedir. Tefsir nakil geleneğinin kendi doğası dikkate alındığında müfessirlerin bu tavrı hadisçi formasyonu ve bakış açısıyla hareket etme zorunluluğu hissetmemeleriyle izah edilebilir. Yine tefsirlerde azımsanmayacak miktarda mevzû fezâilü'l-Kurân rivayetine yer verilmesi de tefsir geleneğinde isnada atfedilen itibarın sınırlı kalması ve bilgiyi tevarüs ettirme gibi bir çabanın ön planda tutulması ile ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte hadisçiliği müsellemlenmiş olan müfessirlerin eserlerinde, tefsirlerin genelinde rastlanan mevzû fezâilü'l-Kurân rivayetlerinin yer almayışı onların hadis disiplininin yöntem ve bakışını yansıttıklarını göstermektedir. Üstelik hadisçi olarak da bilinen bu müfessirler diğer pek çoklarının aksine naklettikleri rivayetleri sıhhat yönüyle de ele alırlar.

Hicrî üçüncü asırdan itibaren belirginleşen merfû muttasıl rivayetleri tespit etme yönelimi hadis eserlerinde yer verilen fezâilü'l-Kurân rivayetlerinin naklinde de kendini göstermiştir. Bu gelişmenin bir sonucu olarak hadis eserlerinde merfû fezâilü'l-Kurân rivayetlerinin nakli öncelenmiştir. Üçüncü asırdaki bu gelişme hadis eserlerinde olduğu gibi müstakil fezâilü'l-Kurân literatüründe de rivayet tercihlerine etki etmiştir. Şöyle ki, erken dönem müstakil fezâilü'l-Kurân eserlerinde merfûlara oranla mevkuflar ve maktu rivayetler daha yoğunken, üçüncü asır sonrasında telif edilen kitaplarda denge merfû rivayetler lehine değişmiştir. Ulûmu'l-Kurân alanında ise merfû rivayetlerin naklinin öncelenmesi hadis ve müstakil fezâilü'l-Kurân eserlerinde olduğu kadar belirgin bir uygulama değildir. Bununla birlikte rivayetleri bir arada nakletme tavrının belirgin olduğu Sehâvî ve Süyûtî gibi alimlerin eserlerinde nakledilen rivayetlerin çoğunlukla merfû olduğu görülmektedir. Bu tablo bize, muttasıl rivayetleri toplama temayülünün ulûmu'l-Kurân literatürüne etkisinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

Fezâilü'l-Kurân rivayetlerinin muhtelif literatürlerdeki kullanımında gözlemlenen bu farklılıklar, alanların kendi doğasının bir rivayet türünü istihdam ederken o nakil geleneğini nasıl biçimlediğine dair fikir vermektedir. Bu bağlamda değişik bilgi alanlarında kullanılan rivayet türleri üzerinde yapılacak çalışmalar farklı ilim dallarının temel bakış açıları ve yöntemlerini anlamaya imkân sağlayacaktır. Aynı zamanda bu tür çalışmalar ilim dallarının ortak ve farklı yönlerine de ışık tutabilir.

Kaynakça

- Akpınar, Ömer Faruk. "Fezâilü'l-Kur'ân Edebiyatı". *İSTEM* 9/17 (2011), 177-194.
- Akpınar, Ömer Faruk. "İlk Fezâilü'l-Kur'ân Eserlerinden Bir Örnek: İbnü'd-Durays'ın Fezâilü'l-Kur'ân'ı". *Marife*, 10/2, (Güz 2010), 171-190.
- Asilbek, Abduganiev. "Mâverâünnehir Hanefî Hadis Âlimlerinden Ebü'l-Abbâs el-Müstağfirî ve Hadis İlmindeki Yeri". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 24 (2018), 105-135.
- Avcı, Seyit. "Hadis Kaynaklarına Göre Kur'ân'ın Faziletleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 17 (2011), 539-552.
- Babanzâde, Ahmed Nâim. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmî' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd et-Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Menâkibü's-Şâfi'*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Mektebetü Dârî't-Türâs, 1390/1970.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmî'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr. b.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1422.
- Bulut, Alî. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın Kitâbu Fezâilü'l-Kur'ân'ı -Bir Kavram ve Eser İncelemesi-. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Cârullah, Abdüsselam b. Salih b. Süleyman. *Fezâilü'l-Kur'ân'il-Kerîm*. Riyad: Dârü't-Tedmiriyye, 1429/2008.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Ceylan, Hanîfî. "Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (v. 301/913) ve Hadis İlmindeki Yeri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 229-248.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman b. el-Fazl. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Suudi Arabistan: Dârü'l-Muğni, 1412/2000.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûd- Muhammed Kâmil. Beyrut: el-Dârü'r-Risâleti'l 'Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân. *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Suudi Arabistan: Dârü's-Samî, 1420/2000.
- Ebüs-suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'ân'il-Kerîm*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s.

- Eroğlu, Muhammed. "Havâssü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Erul, Bünyamin. "Übey b. Kâ'b" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Günay, İlhami. *Bütün Yönleriyle Havâssü'l-Kurân*. Bursa: Emin Yayınları: 2016.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Medhal ilâ kitâbi'l-iklîl*. thk. Fuâd Abdülmun'im Ahmed. İskenderiye: Dârü'd-Da've, t.s.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Müstağfirî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'd-da'îf*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbu'âti'l-İslâmiyye, 1390/1970.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkı, *Tefsîrü'l-Kur'ân'il-azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. b.y.: Dârü İhyâi'l-Kütübü'l-Arabî, t.s.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalîm. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. thk. Enver el-Bâz Âmir el-Cezzâr. b.y.: Dârü'l-Vefâ, 1426/2005.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalîm. *Minhâcu's-sünne*. thk. Mahmud Reşad Sâlim. Suudi Arabistan: Câmîatü'l- İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1406/1986.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalîm. *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, 1490/1980.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nûreddîn İtr. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1406/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-Mevzû'ât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Funûnü'l-efnân fî 'uyûni ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Beşâir. 1408/1987.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.s.
- Kanarya, Bayram, *Fedâilu'l-Kur'ân Rivayetlerinin Sıhhati ve Bu Rivayetlerin Oluşturduğu Kur'ân Tasavvuru*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

- Kandemir, M. Yaşar, "Nesâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/563-565. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî ve İbrahim Atfiş. Kahire: Dârül-Kütübî'l-Misriyye, 1384/1964.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay. (Abdulfettâh Ebû Gudde'nin ta'liki) *el-Ecvibetü'l-fâdila li'l-esileti'l-âşirati'l-kâmile*. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1994.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris. *Fehmü'l-Kur'ân ve me'ânihî*. thk. Hüseyin el-Kavtelî. Beyrut: Dârü'l-Kindî, 1398.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s.
- Müstağfirî, Ebû'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed b. el-Mu'tez. *Fezâilü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. b.y.: Dârü İbn Hazm, 2008.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-. thk. Hasan Abdul Mun'im Şelbî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Râzî, Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmed b. el-Hasen b. Bündâr. *Fezâilü'l-Kur'ân ve tilâvetihî*. thk. Dr. Âmir Hasan Sabri, b.y.: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1415/1994.
- Sa'lebî, Ahmed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kurân*. Cidde: Dârü't-Tefsîr, 1436/2015.
- Sehâvî, Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, thk. Dr. Mervan el-Atıyye ve Dr. Muhsin Harabe. Beyrut: Dârü'l-Meymûn, 1418/1997.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-ulûm*. thk. Ali Muhammed Mu'avvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Zekeriya Abdulmecîd en-Nûtî. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.s.
- Sezgin, Fuat, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Muhammed Fehmî el-Hicâzî. b.y.: Câmi'atü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. b.y.: el-Heyetü'l-Misriyye, t.s.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Miftâhu'l-cenne fi'l-İhticâc bi's-sünne*. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1409/1989.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Fâryâbî. b.y.: Dârü Tayyibe, t.s.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen*. thk. Beşşar Avvad Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

- Tüccar, Zülfikar. "Kâsım b. Sellâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/244-246. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Türcan, Saliha. *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakd'ir-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dârü'l- ma'rife, 1382/1963.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Amr. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. b.y.: Dârü İhyâi-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.